

O'zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta'limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2026-YIL 5-SON

www.journal.namspi.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov
Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov
Mas'ul muharrir o'rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY'ATI

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d., prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD, dots. M.Asranboyeva.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD, dots. P.Lutfullayev, PhD, dots. M.Yakubbayev.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, **Faks:** (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi. Jurnal Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan. UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

ADABIY TA'LIMDA BADIY ASAR TAHLILINING MAQSADI, TAMOIYILLARI VA METODIK YONDASHUVLARI

Abdulxorisova Sayyora

Namangan davlat pedagogika instituti magistranti

E-mail: sayyoraabdulxorisova44@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada adabiy ta'lim jarayonida badiiy asar tahlilining nazariy-metodologik asoslari IMRAD talablari asosida yoritiladi. Tadqiqotda badiiy matnni o'qitishning adabiyotshunoslik, pedagogika, psixologiya va lingvodidaktika bilan bog'liq ilmiy negizlari tahlil qilinadi. Maqolada badiiy asar tahlilini o'quvchi shaxsini rivojlantirish, estetik didni shakllantirish, mustaqil fikrlash va matn bilan muloqot ko'nikmasini kuchaytirish vositasi sifatida tashkil etish zarurligi asoslanadi. Tahlil jarayonining nazariy modeli, asosiy metodik tamoyillari hamda o'quv faoliyatida qo'llash mumkin bo'lgan bosqichlari taklif qilinadi.

Kalit so'zlar: adabiy ta'lim, badiiy asar tahlili, metodologiya, matn talqini, estetik tarbiya, o'quvchi faolligi, kompetensiyaviy yondashuv.

ЦЕЛЬ, ПРИНЦИПЫ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К АНАЛИЗУ ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В ЛИТЕРАТУРНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В статье в соответствии с требованиями IMRAD рассматриваются теоретико-методологические основы анализа художественного произведения в литературном образовании. Раскрываются литературоведческие, педагогические, психологические и герменевтические аспекты анализа художественного текста. Особое внимание уделяется компетентностному, личностно-ориентированному, коммуникативно-деятельностному и интегративному подходам. Обосновывается необходимость организации анализа художественного произведения как процесса самостоятельного осмысления, интерпретации и оценки текста обучающимися.

Ключевые слова: литературное образование, анализ художественного произведения, методология, интерпретация текста, эстетическое воспитание, активность учащегося, компетентностный подход.

THE PURPOSE, PRINCIPLES, AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO ANALYZING LITERARY WORKS IN LITERATURE EDUCATION

Abstract. The article examines the theoretical and methodological foundations of literary text analysis in literary education according to IMRAD requirements. The study highlights the interdisciplinary nature of literary analysis and defines its role in developing learners' aesthetic perception,

independent thinking, interpretive competence and dialogic interaction with a text. The article proposes a methodological model and practical stages for organizing the analysis of literary works in the educational process.

Keywords: *literary education, literary analysis, methodology, text interpretation, aesthetic education, learner activity, competence-based approach.*

KIRISH

Adabiy ta'limning asosiy vazifasi o'quvchini badiiy matnni shunchaki o'qishga emas, balki uni anglash, talqin qilish, baholash va shaxsiy hayotiy tajriba bilan bog'lab fikrlashga o'rgatishdan iborat. Badiiy asar tahlili shu jarayonning markaziy tarkibiy qismi hisoblanadi. Chunki har qanday adabiy bilim o'quvchi ongida aynan matn bilan ishlash, obrazlar tizimini tushunish, muallif g'oyasini ochish, badiiy tasvir vositalarini sezish va asarning ijtimoiy-estetik mazmunini idrok etish orqali shakllanadi.

Bugungi ta'lim tizimida adabiyot fanidan kutilayotgan natija faqat adiblar hayoti va asarlar mazmunini yodlash bilan cheklanmaydi. Zamonaviy o'quvchi badiiy matnga mustaqil savol bera olishi, obrazlar harakatini dalillar asosida izohlashi, voqelik va estetik g'oya o'rtasidagi bog'liqlikni anglay olishi lozim. Shu nuqtayi nazardan, badiiy asar tahlilining nazariy-metodologik asoslarini chuqur belgilash adabiy ta'lim sifatini oshirishning muhim sharti bo'lib xizmat qiladi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, amaliy darslarda badiiy asarni tahlil qilish ko'pincha mazmunni qayta hikoya qilish, qahramonlarga umumiy tavsif berish yoki tayyor xulosani o'quvchiga yetkazish bilan chegaralanib qoladi. Bunday yondashuv o'quvchini faol ijodiy fikrlash subyekti sifatida shakllantirmaydi. Aslida esa badiiy tahlil matnni anglashning mantiqiy, estetik, psixologik va kommunikativ jarayonlarini birlashtiruvchi murakkab faoliyatdir.

Tadqiqotning maqsadi adabiy ta'limda badiiy asar tahlilining nazariy-metodologik asoslarini aniqlash, uning pedagogik imkoniyatlarini ochib berish hamda ta'lim amaliyotida qo'llashga mos metodik modelni asoslashdan iborat. Tadqiqot vazifalari sifatida badiiy asar tahlilining ilmiy mohiyatini belgilash, tahlil jarayonida

qo'llaniladigan yondashuvlarni tizimlashtirish, metodik tamoyillarni aniqlash va dars jarayoni uchun samarali bosqichlarni taklif etish belgilandi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot materiali sifatida adabiyotshunoslik, pedagogika, psixologiya, metodika va matnshunoslikka oid ilmiy manbalar, adabiy ta'lim jarayonida badiiy matn ustida ishlashga doir nazariy qarashlar hamda umumta'lim va oliy ta'lim amaliyotida qo'llaniladigan tahlil usullari tanlandi. Mavzu nazariy xarakterga ega bo'lgani uchun asosiy e'tibor mavjud ilmiy qarashlarni tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirishga qaratildi.

Maqolada quyidagi tadqiqot metodlaridan foydalanildi: nazariy tahlil, qiyosiy-taqqoslash, tizimlashtirish, pedagogik kuzatish elementlari, metodik modellashtirish va umumlashtirish. Nazariy tahlil yordamida badiiy asar tahlilining mazmuniy mohiyati ochib berildi. Qiyosiy-taqqoslash metodi orqali an'anaviy va zamonaviy yondashuvlar o'rtasidagi farqlar aniqlashtirildi. Tizimlashtirish metodi tahlil tamoyillarini bir butun metodologik modelga birlashtirish imkonini berdi.

Tadqiqot metodologiyasi kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan, kommunikativ-faoliyatli, hermenevtik va integrativ yondashuvlarga tayandi. Kompetensiyaviy yondashuv o'quvchining badiiy matn bilan ishlashda egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va munosabatlar majmuasini belgilaydi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchining individual qabul qilish tajribasi, estetik didi va mustaqil munosabatini hisobga oladi. Hermenevtik yondashuv esa badiiy matnni talqin qilish, ma'no qatlamlarini izlash va muallif-o'quvchi muloqotini tashkil etishga imkon beradi.

Tahlil jarayonini ilmiy asoslashda badiiy matnning uch darajali tuzilishi - mazmuniy, obrazli va poetik qatlamlari alohida e'tiborga olindi. Mazmuniy qatlam voqea, mavzu, muammo va g'oyani anglashga xizmat qiladi. Obrazli qatlam qahramonlar tizimi, xarakter, konflikt va muallif pozitsiyasini ochadi. Poetik qatlam esa

til, uslub, kompozitsiya, badiiy tasvir vositalari hamda janr xususiyatlarini tahlil qilishni nazarda tutadi.

1-jadval. Badiiy asar tahlilining nazariy-metodologik komponentlari

Komponent	Mazmuni	Darsdagi vazifasi	Kutiladigan natija
Nazariy asos	Adabiyotshunoslik tushunchalari, janr, obraz, kompozitsiya, konflikt	Matnni ilmiy tushunchalar asosida o'qish	Tahlilning dalilliligi kuchayadi
Metodologik asos	Hermenevtik, kompetensiyaviy, kommunikativ va integrativ yondashuvlar	Tahlil yo'nalishini belgilash	O'quvchi faol subyektga aylanadi
Psixologik asos	Qabul qilish, tasavvur, empatiya, obrazli tafakkur	Asar ta'sirini shaxsiy tajriba bilan bog'lash	Estetik idrok rivojlanadi
Metodik asos	Savol-javob, muammoli tahlil, guruhli ish, izohli o'qish	Darsda amaliy faoliyatni tashkil etish	Mustaqil fikrlash shakllanadi

NATIJALAR

Tadqiqot natijasida adabiy ta'limda badiiy asar tahlili bir nechta o'zaro bog'liq bosqichlardan iborat murakkab pedagogik jarayon ekani aniqlandi. Bu jarayon faqat matn mazmunini tushuntirish bilan cheklanmay, o'quvchining tafakkuri, nutqi, estetik didi, axloqiy qarashi va kommunikativ madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Demak, badiiy asar tahlili adabiy bilimni o'zlashtirish vositasi bilan birga, shaxsni tarbiyalash va ijtimoiy-madaniy tajribani boyitish mexanizmi hamdir.

Birinchi natija shundan iboratki, badiiy tahlilning samaradorligi uning nazariy asoslanganligiga bevosita bog'liq. Agar o'quvchi obraz, konflikt, kompozitsiya, syujet, badiiy detal, portret, peyzaj, ichki monolog kabi tushunchalarning vazifasini anglamasa, uning tahlili yuzaki bo'lib qoladi. Shu sababli dars jarayonida nazariy tushunchalar quruq ta'rif sifatida emas, balki konkret matn bilan bog'liq holda berilishi lozim.

Ikkinchi natija sifatida tahlil jarayonining metodologik ko'p qirraliligi belgilandi. Badiiy asarni tahlil qilishda faqat adabiyotshunoslik yondashuvi yetarli emas. U pedagogik maqsad, psixologik qabul qilish xususiyatlari, o'quvchining yosh va bilim darajasi, kommunikativ vaziyat hamda tarbiyaviy maqsadlar bilan uyg'unlashishi kerak. Aynan shu uyg'unlik badiiy tahlilni mazmunli, jonli va samarali qiladi.

Uchinchi natija badiiy asar tahlilida o'quvchi faolligining hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi. O'qituvchi tayyor ma'noni beruvchi yagona manba emas, balki matnni anglash jarayonini tashkil etuvchi yo'lboshchi bo'lishi kerak. O'quvchi esa savol beruvchi, dalil izlovchi, taqqoslovchi, xulosa chiqaruvchi va o'z munosabatini asoslovchi subyekt sifatida ishtirok etadi.

To'rtinchi natija sifatida badiiy asar tahlilining quyidagi bosqichli modeli taklif qilindi: motivatsion tayyorgarlik, birlamchi idrok, matnni mazmuniy tahlil qilish, obrazlar tizimini ochish, poetik vositalarni izohlash, muammoli savollar asosida talqin qilish, umumlashtirish va shaxsiy munosabat bildirish. Ushbu bosqichlar izchil qo'llanganda o'quvchi matn bilan chuqur ishlaydi va adabiy bilim amaliy ko'nikmaga aylanadi.

2-jadval. Badiiy asar tahlilini tashkil etish bosqichlari

Bosqich	Mazmuni	Metodik vositalar
---------	---------	-------------------

Motivatsion tayyorgarlik	Mavzu, davr, muammo va o'quvchi tajribasini bog'lash	Savol, suhbat, assotsiatsiya, epigraf
Birlamchi idrok	Asarni o'qish, umumiy taassurot va hissiy qabulni aniqlash	Ifodali o'qish, qisqa munosabat, taassurot yozuvi
Mazmuniy tahlil	Syujet, voqea, mavzu, muammo va g'oyani aniqlash	Reja tuzish, matndan dalil topish, savol-javob
Obrazli tahlil	Qahramonlar xarakteri, konflikt va muallif pozitsiyasini ochish	Taqqoslash, klaster, xarakteristika
Poetik tahlil	Til, uslub, kompozitsiya, badiiy vositalarni izohlash	Izohli tahlil, terminlar bilan ishlash
Umumlashtirish	Xulosa chiqarish, shaxsiy munosabatni asoslash	Esse, munozara, refleksiya

MUHOKAMA

Badiiy asar tahlilining nazariy-metodologik asoslarini belgilashda eng muhim masala - matnni o'quvchiga tayyor ma'no sifatida emas, balki izlanish maydoni sifatida taqdim etishdir. Adabiy matn ko'p qatlamli bo'lgani uchun undagi ma'no har doim savol, dalil, munosabat va talqin orqali ochiladi. Shuning uchun tahlil jarayoni reproduktiv faoliyatdan ko'ra izlanish, muammoli fikrlash va muloqotga asoslanishi zarur.

An'anaviy adabiy ta'limda ko'pincha asarning g'oyasi, qahramonlarning ijobiy yoki salbiy tomoni hamda tarbiyaviy xulosalar oldindan belgilab beriladi. Bunday usul qisqa muddatda mavzuni tushuntirishga yordam bersa-da, o'quvchining mustaqil talqin qilish ko'nikmasini yetarli darajada rivojlantirmaydi. Zamonaviy metodologiya esa

o'quvchini matn ustida izlanishga, muallif pozitsiyasini o'zi aniqlashga, qahramon tanlovi va harakatini hayotiy dalillar bilan baholashga undaydi.

Hermenevtik yondashuvning ahamiyati shundaki, u badiiy matnni bir martalik tushuntirish obyekti emas, balki qayta-qayta anglanadigan ma'no tizimi sifatida ko'radi. O'quvchi matnni o'qish jarayonida o'z tajribasi, dunyoqarashi va hissiy qabul qilish darajasi orqali asar bilan muloqotga kirishadi. Shu bois tahlilda yagona tayyor javobdan ko'ra dalillangan, matn bilan asoslangan va mantiqan izchil talqin muhimdir.

Kompetensiyaviy yondashuv badiiy tahlil natijasini o'quvchining amaliy ko'nikmalarida ko'rishga imkon beradi. Masalan, o'quvchi matndan asosiy muammoni ajrata olsa, obrazlar munosabatini izohlasa, badiiy vositaning g'oyaviy-estetik vazifasini tushuntirsa va o'z xulosasini og'zaki yoki yozma shaklda asoslay olsa, tahlil haqiqiy ta'limiy natijaga aylanadi. Demak, badiiy asar tahlilining mezoni faqat to'g'ri javob emas, balki fikr yuritish jarayonining dalilliligi va mustaqilligidir.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv badiiy tahlilda o'quvchining hissiy qabulini ham muhim omil sifatida baholaydi. Adabiyot inson, hayot, qadriyat, orzu, ziddiyat va tanlov haqida fikr yuritishga undaydigan fan bo'lganligi sababli o'quvchi asar qahramoni bilan empatiya qilishi, voqealarga munosabat bildirishi va o'z hayotiy qarashlarini qayta ko'rib chiqishi mumkin. Bu jarayon adabiy ta'limning tarbiyaviy imkoniyatlarini kuchaytiradi.

Metodik nuqtayi nazardan badiiy tahlilni samarali tashkil etish uchun o'qituvchi savollar tizimini puxta tuzishi kerak. Savollar mazmunni eslashga qaratilgan oddiy savollar bilan cheklanmasligi lozim. Ular sabab-oqibatni aniqlash, taqqoslash, baholash, taxmin qilish, dalillash va xulosa chiqarishga undashi zarur. Masalan, 'Qahramon nima qildi?' degan savol bilan birga 'Nima uchun shunday yo'l tutdi?', 'Uning tanlovi asar g'oyasini qanday ochadi?', 'Muallif bu obraz orqali qanday ijtimoiy yoki axloqiy muammoni ko'rsatadi?' kabi savollar tahlilni chuqurlashtiradi.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, adabiy ta'limda badiiy asar tahlilining nazariy-metodologik asoslari tizimli ravishda qo'llanganda o'quvchilarda matnni tushunish, nutqiy ifoda, tanqidiy fikrlash, estetik baholash va ijtimoiy-madaniy kompetensiyalar rivojlanadi. Bu esa adabiyot darslarini quruq ma'lumot berish shaklidan ijodiy, muloqotga asoslangan va shaxsni rivojlantiruvchi ta'lim jarayoniga aylantiradi.

XULOSA

Adabiy ta'limda badiiy asar tahlili nazariy bilim, metodologik yondashuv va metodik amaliyotning uzviy birligiga asoslanadi. Uning samaradorligi matnni mazmuniy, obrazli, poetik va g'oyaviy-estetik jihatdan izchil o'rganish bilan belgilanadi. Badiiy tahlil o'quvchini faqat asar mazmuni bilan tanishtirib qo'ymaydi, balki uni mustaqil fikrlash, dalil keltirish, estetik baholash va shaxsiy munosabat bildirishga o'rgatadi.

Tadqiqot natijasida badiiy asar tahlilining muhim metodologik tayanchlari sifatida kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan, kommunikativ-faoliyatli, hermenevtik va integrativ yondashuvlar ajratildi. Ushbu yondashuvlar birgalikda qo'llanganda adabiyot darsi o'quvchi uchun matn, muallif, qahramon va hayotiy tajriba o'rtasidagi muloqot maydoniga aylanadi.

Maqolada taklif etilgan bosqichli model adabiy ta'lim amaliyotida badiiy asarni tahlil qilishni izchil tashkil etishga xizmat qiladi. Motivatsion tayyorgarlik, birlamchi idrok, mazmuniy tahlil, obrazli tahlil, poetik tahlil va umumlashtirish bosqichlari o'quvchining matn bilan faol ishlashini ta'minlaydi. Kelgusida ushbu modelni turli janrdagi asarlar, turli yosh bosqichlari va raqamli ta'lim vositalari bilan bog'liq holda tajribadan o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aristotel. Poetika. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1980.
2. Baxtin M.M. Estetika slovesnogo tvorchestva. - Moskva: Iskustvo, 1979.
3. Vygotskiy L.S. Myshlenie i rech. - Moskva: Labirint, 1999.
4. Lotman Yu.M. Struktura khudozhestvennogo teksta. - Moskva: Iskustvo, 1970.
5. Tomashevskiy B.V. Teoriya literatury. Poetika. - Moskva: Aspekt Press, 1996.

6. Halizev V.E. Teoriya literatury. - Moskva: Vysshaya shkola, 2002.
7. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. - Toshkent: Akademnashr, 2018.
8. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. - Toshkent: Sharq, 2004.
9. Yo'ldoshev Q. Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari. - Toshkent: O'qituvchi, 1996.
10. To'xliyev B. Adabiyot o'qitish metodikasi. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.
11. Zunnunov A. Maktabda adabiyot o'qitish metodikasi. - Toshkent: O'qituvchi, 1992.
12. Karimov N. Adabiyot nazariyasi va metodologiya masalalari. - Toshkent: Fan, 2007.
13. Abdullayeva M. Badiiy matn tahlili va talqin masalalari. - Toshkent: Mumtoz so'z, 2016.
14. Musurmonova O. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. - Toshkent: Iqtisod-moliya, 2009.
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim-tarbiya tizimini rivojlantirishga oid qaror va farmonlari. - Toshkent, 2017-2024.